

पहिलो परिच्छेद

अध्ययनपत्रको परिचय

१.१ विषय परिचय

नेपाल प्राकृतिक सौन्दर्यले सुन्दर र शान्त देश हो । प्राकृतिक रूपमा नेपाल जति धनि र सौन्दर्यपूर्ण छ, साँस्कृतिक रूपमा पनि विश्वमै नमूना बनेको छ । विविधतायुक्त सामाजिक, साँस्कृतिक परिवेश रहेको यस देशमा अनेकतामा एकता रहनु अनुकरणीय परम्परागत साँस्कृतिक संस्कार मानिन्छ । विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी, धर्म, सम्प्रदाय रहेको यस मुलुकमा आ-आफ्ना चाडपर्व, जात्रा, मेला, उत्सवहरू रहेका छन् । आ-आफ्नो धर्म, संस्कृति, रहनसहन, परम्परा अनुसार चाडपर्व, मेला, जात्रा, उत्सव, संस्कार मनाउने प्रचलन पनि फरक-फरक पाइन्छन् । यस्ता लोकपरम्परा र आस्थामा अनेकताभित्र साँस्कृतिक एकता पाइनु नेपाली संस्कृतिको राष्ट्रिय धरोहर हो । नेपाली संस्कृतिलाई धनी र सम्पन्न बनाउने सामाजिक ऐनाको रूपमा साहित्यलाई लिइन्छ । साहित्य लिखित साहित्य र लोक साहित्य गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । साहित्यले हरेक क्षेत्रको परिचय दिइरहेको हुन्छ । साहित्यका विभिन्न क्षेत्रहरूमध्ये लोकसाहित्य पनि प्रमुख क्षेत्र बनेको छ । लोकसाहित्यलाई आधार मानेर लोक साहित्यका विभिन्न पक्षमध्ये यहाँ 'लोकगीत'को मात्र चर्चा गरिएको छ ।

यस महाकाल गाउँपालिका सावित कालेश्वर, ठूलादुर्लुङ, चन्दनपुर, गोटीखेल र मानिखेल रगी ६ वटा गा.वि.स. मिलेर बनेको गाउँपालिका हो । यस क्षेत्रको प्रमुख धार्मिक स्थल महाकाल वैतरणीधाम र महाकाल महादेवको नामबाट गाउँपालिकाको नाम रहेको हो । (महाकाल गाउँपालिका प्रतिवेदन, २०७५) यस क्षेत्रमा विभिन्न जातजातिहरूको बसोबास रहेको छ । यस गाउँपालिकामा यातायात तथा संचारको राम्रोसंग विकास हुन सकेको छैन । पिउने पानी र वातावरण भने स्वच्छ र रमणीय छ । यहाँको शैक्षिक स्तर राम्रो छ । दशैं, तिहार, स्वस्थानी, ब्रतकथा, तीज, माघेसङ्क्रान्ति, चैते दशैं, बुद्ध पुर्णिमा यस क्षेत्रका प्रमुख चाडपर्वहरू हुन् । विभिन्न चाडपर्व, मेलापात, उत्सव, धार्मिक कार्य आदिको अवसरमा विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरू गाएर मनोरन्जन गर्ने परम्परा चलि आएको छ ।

१.२ समस्याकथन

ललितपुर जिल्ला लोकगीतका दृष्टिले अत्यन्त धनी भएर पनि यहाँ प्रचलित लोकगीतहरूको जानकारी राम्रोसँग हुन सकिरहेको छैन । ललितपुर जिल्लाका तीन गाउँपालिकामध्ये महाँकाल गाउँपालिका लोकगीतको धनी गाउँपालिका भएर पनि आजसम्म त्यहाँका व्यक्तिमा रहेको कलाको सही रूपमा खोजी र अनुसन्धान नहुनाले यस भेगका लोकगीतको अध्ययन गरी त्यहाँ के कस्ता लोक गीतको प्रचलन रहेछ, सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण गर्न निम्नलिखित समस्याहरूको सेरोफेरोमा यो अध्ययन केन्द्रित रहने छ ।

(क) ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिका के कस्ता लोकगीतहरूको प्रचलित छन् ?

(ख) ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूको वर्गीकरण र

विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य ललितपुर जिल्लाको महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन गर्नु यस अध्ययनको मूल उद्देश्य हो । त्यसँग सम्बन्धित बुँदाहरू यस प्रकार छन् :

(क) ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूको सङ्कलन गर्नु ।

(ख) ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

डा. चुडामणि बन्धुले नेपाली लोकसाहित्य (२०५८) नामक पुस्तक प्रकाशित गरी नेपाली लोकगीतको विभिन्न प्रकारले वर्गीकरण गरी प्रत्येक गीतका उदाहरण सहित व्याख्या र विश्लेषण गरिएको भए पनि ललितपुर, महाँकाल गाउँपालिकाका लोकगीतका बारेमा भने चर्चा गरिएको पाइँदैन । नारायणप्रसाद अधिकारी वि.सं. २०४३ मा “स्याङ्जाली लोकगीतको संकलन र विश्लेषण शिर्षकमा अध्ययनपत्र तयार गरेको भए पनि यस क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतका बारेमा भने चर्चा उठाइएको छैन । डम्बरबहादुर तिमिल्सना (२०७४) मा काभ्रे जिल्लाको बेथानचोक क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन शीर्षकमा अध्ययनपत्र तयार

पारी जिल्लाको नामाकरण, धर्म संस्कृति, भौगोलिक अवस्था र प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण गरिएको भएपनि ललितपुरको महाकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छैन । त्यसैगरी दिक्पाल भण्डारी (२०७४) मा काठमाण्डौं जिल्लाको गोकर्णेश्वर क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन शीर्षकमा अध्ययनपत्र तयार पारी त्यहाँ प्रचलित पर्वगीतहरूका बारेमा मात्रै चर्चा गरिएको पाइयो । राष्ट्रिय तथा अन्य क्षेत्रका प्रचलित लोकगीतका बारेमा अध्ययन-अनुसन्धान कार्य भएका भए पनि ललितपुर जिल्लाको दक्षिण ग्रामीण भेगमा अवस्थित महाकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूका बारेमा अभैसम्म कसैबाट अध्ययन-अनुसन्धान कार्य भएको पाइँदैन । प्रस्तुत अध्ययन नै यस क्षेत्रको पहिलो अध्ययन हुनेछ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

लोकगीत नेपाली लोकमानसको ढुकढुकी हो । जहाँ लोक जीवनका सुख, दुःख, हाँसो-आँसु, रोदन, पीडा, हर्ष-विष्मात् जस्ता जीवन भोगाइका तीतामीठा अनुभवहरू संगालिएका हुन्छन् । लोकगीतहरूमा सामाजिक परिवेश, आर्थिक अवस्था, धार्मिक विश्वास, साँस्कृतिक मूल्य-मान्यता, शैक्षिक परिवेश, प्राकृतिक छटा समेतको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । यस्ता विभिन्न पक्षहरूको समिश्रण लोकगीत भएकाले यिनै लोकगीतका माध्यमबाट लोप हुँदै गएका विभिन्न जातजातिका सामाजिक परिवेशको चित्रण, धर्म संस्कृति, रीतिरिवाज, मूल्य-मान्यताको संरक्षण र हस्तान्तरण, धार्मिक परिवेशको चित्रण र निरन्तरता आदिका लागि लोकगीतले सहयोग पुऱ्याउँछ । लोकगीतका माध्यमबाट भेषभूषा, चाडपर्व, चालचलन पनि भल्किन्छ । यिनै कुराहरूलाई दृष्टिगत गरी ललितपुर जिल्लाको महाकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन गरी ती क्षेत्रका सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, शैक्षिक, साँस्कृतिक गतिविधिको बारेमा जानकारी राख्न खोज्नेहरूलाई र यहाँको लोकसंस्कृति तथा लोक साहित्यको अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहनेहरूलाई यस अध्ययनले सहयोग पुग्ने छ । लोकगीतको तुलनात्मक अध्ययन कार्यमा पनि केही हदसम्म सहयोग पुगोस् भन्ने अध्ययनपत्रको प्रमुख औचित्य रहेको छ ।

१.६ अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनपत्र तयार गर्दा क्षेत्रीय अनुसन्धान विधि, पुस्तकालयीय अध्ययन विधि, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । सामग्री सङ्कलनका क्रममा

सम्बन्धित क्षेत्रमा नै गई त्यहाँका स्थानीय मेला, पर्व, उत्सव आदि क्रियाकलापहरूमा प्रत्यक्ष सहभागी भएर आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित क्षेत्रका व्यक्तिहरूसँग भेटघाट, छलफल, प्रश्नोत्तर गरेर गीतहरू रेकर्ड गरिएको छ ।

१. ७ अध्ययनको सीमाङ्कन

ललितपुर जिल्ला नेपालको राजधानी काठमाडौंसँग सिमाना जोडिएको जिल्ला हो । देशको प्रशासनिक विभाजन अनुसार यो जिल्ला बागमती अञ्चलमा पर्छ । यस जिल्लामा १ महानगरपालिका, १ उपमहानगरपालिका, २ नगरपालिका र ३ गाउँपालिका रहेका छन् । यस अध्ययनको भौगोलिक सिमाअर्न्तगत ललितपुर जिल्लाको महाँकाल गाउँपालिका ६ वटा साविक गा.वि.स. कालेश्वर, ठूलादुर्लुङ्ग, चन्दनपुर, गोटीखेल, मानिखेल र बुखेल समावेश गरी बनेको छ । प्रस्तुत अध्ययनकार्य ललितपुर जिल्ला अर्न्तगत पर्ने महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूको अध्ययनमा सिमित गरिएको छ ।

१.८ अध्ययनपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययन-पत्रको रूपरेखा निम्नानुसार रहेको छ :

पहिलो परिच्छेद : अध्ययनपत्रको परिचय

दोस्रो परिच्छेद : अध्ययन क्षेत्रको परिचय

तेस्रो परिच्छेद : ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन

चौथो परिच्छेद : ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिमा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण र विश्लेषण

पाँचौँ परिच्छेद : सारांश र निष्कर्ष

सन्दर्भसूची

दोस्रो परिच्छेद

अध्ययन क्षेत्रको परिचय

२.१ भौगोलिक अवस्था

महाँकाल गाउँपालिका दक्षिण ललितपुरमा पर्ने भौगोलिक रूपले रमणीय भएपनि संचार र यातायातको राम्रोसँग विकास हुन नसकेको गाउँपालिका हो । दक्षिण ललितपुर भनेर चिनिने ३ वटा गाउँपालिका मध्ये महाँकाल गाउँपालिका पूर्व दक्षिण ललितपुरमा पर्छ । ललितपुर महानगरपालिका पाटनदेखि ५५ किलोमिटर टाढा रहेको महाँकाल गाउँपालिकामा साविक ६ वटा वडाहरुलाई गाभेर एउटा गाउँपालिका बनाइएको छ । साविक कालेश्वर, ठुलादुर्लुङ्ग, चन्दनपुर, गोटीखेल, मानिखेल र बुखेल मिलेर महाँकाल गाउँपालिकाको निर्माण भएको हो । महाँकाल गाउँपालिकाको निर्माण भौगोलिक धरातल फरक खालको भएकाले यहाँको हावापानी फरक खालको पाइन्छ । कालेश्वर उच्च पहाडी भागमा पर्ने भएकाले यहाँको हावापानी चिसो खालको पाइन्छ भने ठुलादुर्लुङ्ग समथर र होचो ठाउँ भएकाले यहाँको हावापानी गरम खालको पाइन्छ । चन्दनपुरको केही भू-भाग उच्च भागमा र केही भू-भाग समथर भएका कारण यहाँको हावापानी समय अनुसारको फरक हुन्छ । गोटीखेल, बुखेल, मानिखेल भने एउटै हावापानी पाइने वडा पर्दछन् । पहाड, खोच, डाँडा, समथर सबै भू बनावट भएको यस गाउँपालिकामा कालो माटो, तलैया माटो, चिम्टेको माटो बढी पाइन्छ भने ठूलादुर्लुङ्गको तल्लो भेगमा भने बलौटे माटो पाइन्छ । यस गाउँपालिका ८२.४ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रमा फैलिएको छ । यहाँको जनसंख्या ९,५२६ रहेकोमा ४,६५६ पुरुषको र ४,८७० महिलाको संख्या रहेको छ । यसको पूर्वमा काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको बेथानचोक गाउँपालिकासँग सिमाना जोडिएको छ भने दक्षिणतर्फ ललितपुर जिल्लाको बागमति गाउँपालिकासँग सिमाना जोडिएको छ । उत्तरतर्फ ललितपुर जिल्लाकै कोन्ज्योसोम गाउँपालिकासँग सिमाना जोडिएको छ (महाँकाल गाउँपालिका प्रतिवेदन, २०७५) । चारैतिर गाउँपालिकासँग सिमाना जोडिएको यो गाउँपालिकालाई कुनै पनि नगरपालिकाले छोएको छैन ।

२.२ सामाजिक तथा साँस्कृतिक अवस्था

यस गाउँपालिकाको ऐतिहासिक रूपरेखा हेर्दा प्राचीन कालदेखि नै मौलिक सभ्यता र साँस्कृतिक परिवेशमा हुर्कदै र विकसित हुँदै आएको पाइन्छ। विभिन्न जातजातिको बसोबास रहेको यस जिलामा बाहुन, क्षेत्री, तामाङ, मगर, दलित लगायतका विभिन्न जातिहरू एक अर्कामा मिलेर बसेका छन्। विविधतामा एकता हुनु यहाँको महत्वपूर्ण साँस्कृतिक पक्ष हो। बाहुन जातिको बाहुल्यता रहेको यस गाउँपालिकामा दशैं, तिहार, तिज, जनैपूर्णिमा, ल्होसार, बुद्धपूर्णिमा यहाँका महत्वपूर्ण चाड हो। बाहुनक्षेत्री समुदायमा हिन्दु परम्परा अनुसार षोडस संस्कार गर्ने चलन रहेको छ। जन्मकार्यमा न्वारान ११औँ दिनमा गरिन्छ भने मृत्युकार्य मानिस मरेपछि लासलाई जलाएर विधिपूर्वक अन्त्यष्टि गरी १३ दिनसम्म पूजाआजा र दानदातव्य गरी १३औँ दिनमा नुन खाएर रुमाले दाजुभाईलाई जुठो फुकाइदिने चलन रहेको छ। बाहुनक्षेत्री पछि तामाङ जातिको बाहुल्यता रहेको यस गाउँपालिकामा बुद्धपूर्णिमा र ल्होसार धुमधामले मनाइन्छन्। बौद्धधर्म अनुसार जन्मकार्य न्वारान ३ देखि ७ दिनसम्ममा गर्दछन् भने मृत्यु संस्कार लासलाई जलाएर अन्त्यष्टि गरी ३ देखि १३ दिनसम्म १०८ बत्ती बालेर जुठो सकाउने परम्परा रहेको छ। (कालेश्वरको बौद्ध धर्म चिनारी प्रतिवेदन, २०६४) अन्य जातिहरूले भने हिन्दु परम्परा अनुसारकै सामाजिक संस्कारहरू गर्ने चलन पाइन्छ। यहाँ विवाह, ब्रतबन्ध, छेवार, पास्नी लगायतका विभिन्न धार्मिक कार्यहरूमा मादल, हारमोनियम, खैँजडी आदि बजाएर पर्व अनुसारको गीत गाउने चलन पहिले देखिनै चल्दै आएको सामाजिक मूल्यमान्यतालाई आत्मसाथ गर्दै प्रेमविवाह, मागी विवाह, अन्तरजातिय विवाह जस्ता विवाह प्रचलनमा रहेको पाइन्छ।

२.३ आर्थिक अवस्था

यस गाउँपालिकाको प्रमुख व्यवसाय कृषि तथा पशुपालन हो। धान, मकै, गहुँ, कोदो, फापर, तोरी, केराउ आदि यहाँका प्रमुख बालीहरू हुन भने यहाँ तरकारी खेतीको पनि राम्रै व्यवसाय रहेको छ। यहाँको ठूलादुर्लुङ र चन्दनपुरमा कफि खेती राम्रै आम्दानीको स्रोत बनेको छ भने कालेश्वर र चन्दनपुरको केही भागमा नमूना चिया खेती गरी आय आर्जनको स्रोत बनाइएको छ। पशुपालनबाट मासु र दुध उत्पादन नै यहाँको आय आर्जनको प्रमुख

स्रोत हो । कृषि र पशुपालनबाहेक उद्योग व्यवसाय, पर्यटन, होटेल, सेनापुलिस, वैदेशिक रोजगार तथा अन्य सेवा क्षेत्रबाट पनि आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागी भएको देखिन्छ । यस गाउँपालिकाको आर्थिक अवस्था मध्यम खालको रहेको छ ।

२.४ धार्मिक अवस्था

यस गाउँपालिकामा ७५ प्रतिशत मानिसहरूले हिन्दु धर्म मान्दछन् । करिब १५ प्रतिशत बौद्ध धर्म मान्ने व्यक्तिहरूको यस गाउँपालिकामा रहेको छन् । इसाई, क्रिस्चियन लगायतका अन्य धर्म मान्नेहरू नगन्य रूपमा रहेका छन् । कालेश्वर महादेव र महाँकाल वैतरणीधाम यहाँका प्रमुख धार्मिक स्थल हुन् । (महाँकाल गाउँपालिका प्रतिवेदन, २०७५) यहाँका धार्मिक स्थलमा विभिन्न ठाउँबाट घुम्न आउने पर्यटकको कमी छैन । यही धार्मिक स्थलको नामबाट महाँकाल गाउँपालिका राखिएको छ । वैतरणी धाममा स्नान गरी कालेश्वर महादेवको दर्शन गरेमा आफुले चिताएको पूरा हुने जनविश्वासका कारण श्रावणको सोमबार, जनैपुर्णिमा, कृष्णअष्टमी, तीज, शिवरात्री, बालचर्तुदशी र माघ महिना भरी यहाँका धार्मिक स्थलहरूमा श्रद्धालुहरूको भीड लाग्ने गर्दछ । बौद्ध परम्परा अनुसार वार्षिक २५ जना भिक्षुहरूलाई शिक्षादिक्षा दिइरहेको कालेश्वर गुम्बा पनि कम महत्व बोकेको धार्मिक स्थल होइन । वर्षेनी बुद्धपूर्णिमाका दिन यहाँ जात्रा लाग्छ । यो जात्रा हेर्न देश विदेशदेखि हजारौं पर्यटकहरू आउने गर्दछन् ।

२.५ शैक्षिक अवस्था

महाँकाल गाउँपालिका शिक्षा क्षेत्रमा निकै अगाडि रहेको यो गाउँपालिकाले डाक्टर, प्रोफेसर, चित्रकार, अधिकृत, शिक्षक, पाइलट, वोकिल, इन्जिनियर लगायतका विभिन्न जनशक्तिहरू उत्पादन गरेको छ । यस गाउँपालिकामा १ वटा क्याम्पस छ जहाँ साधारण तर्फको स्नातक तहसम्मको अध्यापन गरिन्छ । महाँकाल बहुमुखी क्याम्पस र कालिदेवी मा.वि., बाघभैरव मा.वि., महेन्द्र मा.वि.मा कक्षा १२ सम्मको अध्ययन गराउने विद्यालय हुन भने १७ वटा प्राथमिक विद्यालय र ३ वटा आधारभूत विद्यालय रहेका छन् । (गाउँपालिका अध्यक्ष, महाँकला) ग्रामिण परिवेश भएको भौगोलिक बनावट भएर पनि महाँकाल गाउँपालिका शैक्षिक क्षेत्रमा निकै अगाडि रहेको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीत

ललितपुर राजधानीसँग जोडिएको सहरी जिल्ला भए तापनि यहाँ ग्रामीण क्षेत्र अत्यधिक रहेको छ । त्यसमा पनि महाँकाल गाउँपालिका काभ्रेसँग सिमाना बढी जोडिएको र कुनै पनि नगरपालिकाले नछोएको दक्षिण ललितपुरको एक सुन्दर तर दुर्गम गाउँपालिका हो । यस अध्ययन क्षेत्रको सामान्य परिचय परिच्छेद दुईमा दिएकाले यहाँ यस गाउँपालिकामा प्रचलित विभिन्न लोकगीतहरूको सङ्कलन गरी तिनै लोकगीतहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

भजनगीत

कृष्ण कृष्ण भन्दिनु होला

(मरिजानी दुई दिनको यो चोला)३

मेरा कृष्ण कुन बाटो गा होला

(गाको बाटो झलल भो होला)३

राम राम भन्दिनु होला

(मरिजानी दुई दिनको यो चोला)३

ऐसेलुको रुखैमा जुरेली

(उठ कृष्ण बजाईदेऊ मूरली)३

कृष्णजीको बाँसुरी हातैमा

(सोह्र हजार गोपिनी साथैमा)३

कृष्णजीले बाँसुरी बजाए

(सोह्र हजार गोपिनी नचाए)३

सोह्र हजार गोपिनी भ्याल भ्यालमा

(साडी लगे कृष्णले ख्यालख्यालमा)३

हे कृष्ण देऊ हाम्रा साडी

(कदमको बोटलाई भो भारी)३

काले कृष्ण निरमोहीको कुरै नसुनाऊ

मलाई बोलि नसुनाऊ

काले कृष्ण निरमोहीको कुरै नसुनाऊ

मलाई बोली नसुनाऊ

काले कृष्ण निरमोहीको कुरै नसुनाऊ

मलाई बोली नसुनाऊ

(स्रोतव्यक्ति: हुद्धराज घिमिरे, पिताम्बर न्यौपाने तथा अन्य)

महाँकाल २, मानिखेल

खैजडीभजन

भट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम लीला भनौकी

भट्याउने : भगवान् शंकरले दिएको वरदानले मेरो बल थामिसक्नु भएन, कोसँग गएर जुध्नु, कस्ले मेरो बलको तागतसँग जुध्ला, मेरो बलसँग जुध्ने को होला भनेर । नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम लाग्यो खोज्नलाई

भट्याउने : ए ! लाग्यो खोज्नलाई

गाउँने सबै : ए ! वरिपरि लाग्यो खोज्नलाई, हरे राम, लाग्यो खोज्नलाई कहाँ छ भनी वडासुरले लाग्यो खोज्नलाई । राम, राम, राम, राम

भट्याउने : शंकर स्वामी भोलानाथले दिएको वरदान आज म भक्त भएको हुनाले मैले संसारको सबैभन्दा बलियो वरदान पाएँ अब मेरो बल जाँचनलाई खोजी गरौं भन्दा वडासुर आउने वित्तिकै केही लड्न सुर गर्दैनन् किन भने भगवानले वरदान दिएको छ । भगवान्को वरदानको अगाडि हाम्रो केही लाग्दैन भनेर

जुध्ने मान्छे नपाएर बडासुर कहिले पहरामा गएर ठोक्कियो त कहिले रुखमा ठोक्कन पुग्यो । हे प्रभु ! हजुरले दिएको बरदान मैले जुध्न नपाएपछि के काम भनेर भगवान शंकर कहाँ गएर भन्न लाग्यो । राजा वडासुरले के भन्न लाग्यो भने, नारायण ।

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम

भट्ट्याउने : भन्न लाग्यो दुई हात जोडेर, विनित गच्छु पाऊमा पछु, दुई हात जोडेर

गाउँने सबै : राम, राम, राम, राम, विनित गच्छु, पाऊमा पछु, दुई हात जोडेर ।

भट्ट्याउने : कसैले पनि नमान्नी, कसैले जुध्न नसक्ने बरदान के दिनु भयो हजुरले । आज हजुर मसँग जुध्ने कोही मान्छे नपाएको हुनाले हजुरले दिएको बरदान कतिको बलियो रहेछ हुनु प्यो, नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम

भट्ट्याउने : ए ! रहर पुन्यार्थदेऊ

गाउँने सबै : ए ! आज मेरो रहर पुन्यार्थ देऊ आज मेरो रहर पुन्यार्थ देऊ, जुध्न रहर लाग्यो मलाई रहर पुन्यार्थ देऊ, हरे राम ! जुध्ने रहर लाग्यो मलाई रहर पुन्यार्थ देऊ ।

भट्ट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम

भट्ट्याउने : मानौं की नमानौं आफ्नो भक्तसँग शंकर स्वामीलाई कसरी जुधौं, नजुधौं भने रहर पुन्यार्थ देऊ भन्छ । भगवान् शंकरले के भन्नु भयो भने हे महाराजा वडासुर तिमिले मसँग जुध्ने रहर गर्यौ । मैले तिमिसँग जुध्नु हुँदैन किनभने मेरो भक्त, मैले बरदान दिएको त्यसो हुनाले तिमिलाई एउटा भण्डा दिन्छु । त्यो भण्डा लगेर आफ्नो घर अगाडि गाड । कालान्तरमा यो भण्डा ढल्छ । त्यस दिन तिमिसँग जुध्न सक्ने मानिसको यो पृथ्वीमा जन्म लियो भनेर जान्नु, नारायण ।

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, भयो हुकुम् ए ! सबै कुरो भयो हुकुम । हरे राम भयो हुकुम राजा भनि वडासुरलाई भयो हुकुम ।

भट्ट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम

भट्ट्याउने : जब यति हुकुम भएपछि हातमा एउटा भण्डा लिएर वडासुर जहाँ वाणभञ्ज्याङ आएर वडासुरले राज्य गरेको नेपाल आई, जहाँ पशुपतिनाथको मन्दिर पछि, जहाँ वडासुरले आएर भक्त भई तपस्या गरेको ठाउँमा पछि । त्यहाँ आई आफ्ना घरमा भण्डा गाडेर राख्यो । कालान्तरमा सत्य, त्रेता, द्वापर युगको अन्त्य हुँदै आयो, जहाँ भगवान कृष्णको गोकुलमा जन्म भयो । भ्यालखानामा जन्म भई भगवान कृष्णलाई गोकुल लाने बेलामा राजा वडासुरको भण्डा भर्खर ढलेछ, नारायण ।

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम भयो भसङ्ग ए ! वडासुरता भयो भसङ्ग हरे राम हरे राम भयो भसङ्ग त्यो बोलको अवसरमा भयो भसङ्ग हरे राम त्यो बेलाको औसरमा भयो भसङ्ग ।

भट्ट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि, राम, राम, राम, राम

भट्ट्याउने : राम, राम, राम, राम यो चाहिँ खेल मैले जानिँन ।

गाउँने सबै : मैले जानिन हरे राम मैले जानिन उसले जान्यो, त्यसले जान्यो मेले जानिन

भट्ट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम राम राम राम

भट्ट्याउने : संसारको चरित्र हामीले हेर्नु पर्छ । समय अनुसारको गतिमा चल्न जान्नु पर्छ । धनको आर्जन अनुसार खर्च गर्न जान्नु पर्छ । धनको आर्जन अनुसार खर्च गर्न जान्नु पर्छ । नत्र भने आर्जन गरेको धनले कहिले काहिँ मनमा पिर पार्न पनि सक्छ, हाम्रो घरमा भएको चोर बोलाउँछ रे, म यहाँ कुनामा लुकेर बसेको छु, मेरो साथी चोर्न आउनु भन्छ, हामीले ढुकुटीमा राखेर धनले

हामीलाई नै नास गर्छ । आएको जवानी अनि बेलामा सदुपयोग गर्न जानेन भने खोला पानी जस्तो हुन्छ । मैले १६ वर्षे जवानीमा तपस्या गर्ने काम ठीक गरिन भन्दै कल्पना गर्दै गर्दै पलडमा सुतेकी थिईन उषा मैया, नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम, देखिन् सपना अहा ! कति राम्रो देखिन् सपनी, हो देखिन् सपनी, हेर रामे देखिन् सपनी, मध्य रातमा कोही छैन साथमा देखिन् सपनी

भट्याउने : नारायण ।

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम

भट्याउने : यो संसार कल्पना हो मरे पनि जानु साथी भएको भए आज कति माया गर्दथ्यो होला, बासँग खुवी बनाउन लगाएर गल्लि गरे भनेर सुतेको त मध्यरातमा एउटा असाध्यै राम्रो पुरुष आएर तिमी र म सँगै बस्न पाएको भए कति राम्रो हुन्थ्यो भनेर तिम्रो जानी आयो म पनि जावनी भएको छु भने यो संसारमा एक आपसमा जोडि बनेको भए के हुन्थ्यो भनेर, नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम लाग्यो फकाउन ए ! सबै कुरो लाग्यो फकाउन, हरे राम ! वर देखाई पर देखाइ लाग्यो फकाउन

भट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि, राम, राम, राम, राम

(स्रोतव्यक्ति: भोगप्रसाद दुलाल, खोमप्रसाद घिमिरे तथा अन्य)

महाकाल ३, गोटीखेल

भैलोगीत

सुनै क्यार सुवार

रूपै क्यार दुवार

भिल्लिमिलि ताराले

घुरुक्क देलो उघार

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

हरियो गोबरले लिपेको

लक्ष्मी पूजा गरेको

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

दैला माथि लेखेको

लक्ष्मीले देखेको

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

भैलिनी आइन् आँगन

गुन्यू चोली मागन

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

भैलिनी आइन् भैल्याउँदै

गुन्यू चोली मैल्याउँदै

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

भैलिनी आइन् आँगन

बढारी कुडारी राखन

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

हामी त्यसै आएनौं

बलि राजाले पथाए

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

हामी सधैं आउँदैनौं

भिजो भर्को लाउँदैनौं

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

यो औंसीको रातमा

बत्ति छैन साथमा
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
वर्ष दिनको चाड
हामीलाई लाग्यो रहर
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
छाना भरी फर्सी
भाइटीका पर्सि
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
भैलीका भुमका भुम्काई देऊ
भैलिनीलाई उम्काइदेऊ
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
यो घरकी आमा कस्ती छन्
चन्द्र र सूर्य जस्ती छन्
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
छाना भरि घिरौंला
के कति दिन्छन् हेरौंला
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
सखरखण्ड गुलियो
एउटै घरमा भूलियो
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
छन् छन् पैसा गन्दै छन्
कति दिउं कति दिउं भन्दैछन्
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

यहाँ मात्रै होइन
पूर्व पश्चिम पुगनु छ
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
बारी छेउमा निगालो
हामीलाई भयो बिगालो
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
महान चाड तिहार
सप्तरङ्गी निधार
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
जसले दिन्छ मुठी
उसको सुनको गुठी
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
जसले दिन्छ मानु
उसको सुनको छानु
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
जसले दिन्छ पाथी
उसको सुनको छाती
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो
जसले दिन्छ मुरी
उसको सुनको धुरी
हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

(स्रोतव्यक्ति: लक्ष्मी लामिछाने, उषा दाहाल तथा अन्य)

महाँकाल ४, कालेश्वर

बालगीत

ताराबाजी लै लै

मामा आए घोडा

माइजु आइन् डोली

पापा ल्याइन सोली

खान दिन्छिन् भोली

बबु माम सुपुक्क

काफल गेडी कुटुक्क

निदाइ जाउ लुटुक्क

बिरालो भन्छ म्याउँ म्याउँ

अगुल्टो भन्छ उछिट्याउँ

(स्रोतव्यक्ति: रितिका लम्साल, सर्म्पण घिमिरे)

महाँकाल ३, बुखेल

असारेगीत

सुन सानु माया कदमको छाया तिहुन मीठो कराईको

नमाने र लाज भन्नै पयो आज तिहुन मीठो कराईको

फर्पिडको बाटो चुरोट खाँदै खाँदै दर्शन दक्षिणकालिको

ढुङ्गाको सिली दिदी बहिनी मिली दर्शन दक्षिणकालिको

असारै मासको भारी राम्रो घाँसको पाते राम्रो गोगनको

मायाले पनि देखेऊ होला त नी पातै राम्रो गोगनको

दुई पैसाको सिन्दूर सस्तै हुँदाखेरी पापै लियौ जोवनको

६ महिना जानेर भण्डै गाकोखेर पापै लियौ जोवनको

ढुङ्गाको घरलाई लाउने रातो माटो दोलको घरलाई कमेरो

दुङ्गाको लरी ऐसै आराम गरी दोलको घरलाई कमेरो
 एकमुठी तोरी जति खेर होला उति सललाई छरेर
 मायाले पनि देख्यौ होला त नी उति सलाम छ मेरो
 दुःख र सुख के होला त कुन्नी थाहा छैन ममैमा
 घामैलाई छाया सुन सानु माया दुवै पातको ममैलो
 मायाले पनि नविसियो साथी पनि नता छैन कर्मैमा
 के भन्नु हुन्थ्यो सम्भे यो मन रुन्थ्यो न ता छैन कर्मैमा
 तामाको पार्थी मरण डाँडामाथि फररर फक्रियो जैइ
 मायाले पनि देख्यो होला त नी फररर फक्रियो जैइ
 यो कालो मुखले के भन्थो होला नरिसाउनु होला है
 घरमाथि डिलमा लौ आजको दिनमा नरिसाउनु होला है
 आधार कपाल हो लिथ्रो काँटी आधा कपाल करौमा
 भन्छु फिराएर ल्याउँछु थिराएर आदि कपाल करौमा
 है भन्ने ठाउँमा हजुर भन्नु पन्थो आदि कपाल करौमा
 मायाले पनि देख्या होला त नि आदि कपाल करौमा
 चरालाई थपसि सर मास मुसालाई धराप
 बैनी सकुन्तला नभएर होला मुसालाई धराप
 सोह्र वर्षे उमेर रोई रोई हिँड्न पन्थो कसको लाग्यो सराप
 मायाले पनि देख्या हो त नि कसोको लाग्यो सराप
 खोलाको दुङ्गा हो टपक्कै टिपि हो चौतारो चिनेको
 नबोल सदैँ न बोलेर मात्रै हो चौतारो चिनेको

(स्रोतव्यक्ति: ठुलीमाया पहरी, सुन्तली दर्लामी)

महाँकाल ६, ठूलादुर्लुड

रत्यौलीगीत

आउन वर चाइनी जो नहोऊन पर

(तिम्रो मछु मेरो पो को छर)२

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

गाउनीले चाइनी जो सरर गाईदेऊ

नगाउनीले थपडी बभाई देऊ

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

तिम्रो घर चाइनी जो त्यहीं पर होइन र ?

(तिम्ले मलाई चिनेको छैन र)२

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

घरता मेरो चाइनी जो यहाँ होइन ऊ पारी

(बोलाउं भने मुखैमा सुपारी)२

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

घरता मेरो चाइनी जो यहाँ होइन टाढै छ

(फेरी भेट हुनलाई गाढै छ)२

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

अलि ओर चाइनी जो सरन रेशम

(चौतारीको वर पिपल भै बसौं)२

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

यहाँ बसेर चाइनी जो एउटा गीत गाउंला

घरमा गाली गरे म कहाँ जाउंला

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

नाँच नाँच चाइनी जो ननाँची हुँदैन

भाइको विहे कसैले छुँदैन

(माइती मोरङ चाइनीजो घर यतै सारौ घरवार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

आज मेरो खुसीको दिन

गायो छोरो कलको विउँ लिन

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

भन्छिन् आमा यो छोरो भाँडियो

उसको माया दुई तिर बाँडियो

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

एउटा चुरोट दिन्छन कि मागन

सुन्य भयो बेहुलाको आँगन

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

एउटा चुरोट खाउँ कति जना

राख बरु सधैँलाई सम्भना

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

दुलही नानी क्या भाग्यमानी

कति राम्रो घर केटो खान्दानी

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

धन सम्पत्ति छ हेर पूरा

नपुगेमा थप्दिन्छन् ससुरा

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

सरसर तमाखु भरौला

गाली गरे यही बाटो भरौला

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

दिनता वित्यो रात पर्दे आयो

कर्कलाको पानी भैँ मन भयो

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

(स्रोतव्यक्ति: सरस्वती घिमिरे, गोपी तिमिल्सना तथा अन्य)

महाँकाल ३, गोटीखेल

छोरीले पढ्न नपाई दुःखी भएको गीत

बिन्ती गर्छु यी दुवै हातले

रक्षा गरुन् पशुपतिनाथले

कस्तो चलन बुबाको पालामा

पढ्न पाइन बालख कालमा

पाइन पढ्न मन भयो खिन्न

मनमा कुरा चल्दछ विभिन्न

मनको पीरले लाग्दैन निद्रा

सिरानीमा आँसुको बलिन्द्रा

पढ्न देनन् बुबा र आमाले

दुवै जना अशिक्षित हुनाले

पढ्न जाऊ त भन्दथे साथी

घरको धन्दा आइलाग्यो म माथि

पहाडमा जन्म भो हाम्रो

शिक्षा विना जीवन नराम्रो

जन्मिएर भूमिलाई भयो भार

शिक्षा विना जीवन नराम्रो
जन्मिएर भूमिलाई भयो भार
शिक्षा विना भविष्य अन्धकार
एउटा जीवन अर्काको बन्दगी
पढ्ने बेला गोठालो सरासर
कालो अक्षर भो भैसी बराबर
घाँस काट्छु कुरकुरे लहरा
कति गरौं भीर पहरा
के लेखेछु भावीले निधारमा
रुँदै हिँड्छु खोलाको किनारमा
कस्तो रैछु है दैव पापी
छैनन् कोही म जस्तो अभागी
कस्तो दिनमा जनम भएछु
पाइँदैन भावीले लेखेको
मेटिँदैन भावीले लेखेको
ढाका टोपी बजारमा किन्दै छु
कर्म अधि म पछि हिँड्दै छु
घरको धन्दा भनेर बस्दा
बित्त्यो मेरो पढ्ने अवस्था
मेलापात भकारो पानी
दुःख कष्ट छोरीको कहानी

छोरा छोरी आँखाको नानीलाई
लाखा-पाखा नगर हामीलाई
छोरा छोरी के फरक हुन् र
एउटै सन्तान बाबुका होइनन् र
छोरीलाई नगर हेला
पढनी बेला घरघन्दा छ मेला
ए बुवा पढाउनुोस् मलाई
खाउँला जागिर पालौंला तपाईंलाई
बुवा आमा म पढ्न जान्छु
ब्यान बेल्ला घरको काम सघाउँछु
जन्म लिएर भूमिलाई भार
दैव लीला लाग्दछ अपार
कस्तो चलन चलाए पुर्खाले
छोरी पढ्न नदिने मूर्खले
यो मनमा यति पीर भैछ र
कसलाई भने के हुँदो रैछ र
यसै मनको पीरले हो कि
ढल्यो जीवन ढलेको रुखसरि
रुँदा-रुँदै जीउ भयो पानी
पिर्का ओछ्यान नी भयो सिकानी
तोरीभन्दा अल्को छ कर्मले

यस्तै पच्यो हारेको कर्मले
मनमा कुरा खेलाउँदा खेलाउँदै
जीवन मेरो गै सक्यो सेलाउँदै
कस्तो मेरो अभागी खप्पर
जता गयो उही लाग्छ ठक्कर
गाउँका साथी भन्दछन् हेपेर
खानु पच्यो वनको घाँस खेपेर
मन ता मेरो उडेर गाको
संगालेर ल्याउने कोही नभाको
सुन्न पाए मुरली रन्को
पीर पनि हराउँथ्यो यो मनको
लेकैमा फुल फुल्यो गुराँस
मन त मेरो सधैंको उराठ
दुःख पच्यो बुबा र मुमालाई
दुई ढुङ्गाको अन्धकार भो मलाई
सरस्वती जपेर तिम्रो नाउँ
हाँसी-खेली यस्तैमा मर्न पाऊ
छैटौं दिनमा लेख नि भावी
कस्तो दिनमा जन्मेछु अभागी
हारेको कर्म छ दाइ मेरो
चिताएको पुग्दैन केही कुरो

अब मैले के गरी खानी
क भनेको अक्षरै नजानी
दाजुभाई क्याम्पसको ओरालो
म छोरीलाई कटो र कोदालो
मैले डाँडो कोटसी सरक्क
सबैलाई हुनेछ फराक
बाबा भन्ने छोरीलाई दाइजो
घरमा भन्ने फर्केर नआइजो
हिँड्दा-हिँड्दै बाटोमा भीर पऱ्यो
यो कलिलो उमेरमा पीर पऱ्यो
चार भाइ छोरा बुबाको काखमा
म छोरीलाई अर्काको साथमा
छोरा जति त्यो काखमा अटाउनी
छोरीलाई त नौ डाँडा कटाउनी
गर्नुपर्ने वन र पाखा
अनि मेरो रसाउँछन् दुई आँखा
कति गर्नु यो वनको दाउरा घाँस
सोह्र वर्षे उमेरको सत्यनाश
यो कलिलो उमेरमा हेर
कति बसौं रातो दिन रोएर
दुईवटा पोतेले जुनी गो

न घर मलाई न माइत हुने भो
सातै डाँडा काटेर चुरे
आमाबाको मन कति निठुरे
भनौं भने क भनौं तिमीलाई
जीउ सुकेर थाँक्रा भो तिमीलाई
मनको कुरा मनैमा लिनु
हित खोलेर कसैलाई नदिनु
कति जानु म वन-पाखा
मेरो पनि खोलिदेउ, दुई आँखा
उसै पनि मेरो मन अमिलो
अमिलो नमिसाऊ धमिलो
घर त मेरो गोटिखेल माथि
दुःख-सुख जीवनमा छ साथी
मनमा पीर पय्यो नि पर्न त
पीर परे नि सकिदैन मर्न त
छोरीलाई नगर हेला
छेउको सियो माभैमा कोही बेला
आमा भए सम्भेर रुँदै हुन्
दाजुभाइले बिसेछन् मेरो गुन

(स्रोतव्यक्ति: भगवती सापकोटा, जयन्ती गौतम)

महाँकाल २, मानीखेल

पति मुगलान पसेको पत्नीको कारुणिक गीत

विदेशीको बनेर पाहुना

(गारो भयो जिन्दगी बिताउन) ३

साहुको ऋणले लाग्दैन निद्रा

(सिरानीमा आँसुको बलिन्द्रा) ३

घरखेत भै सक्यो साहुको नाउ

(भविष्यमा हुँदैन बस्ने ठाउँ) ३

गरौं दुःख यही ठाउँमा कमाउँला

(साहुको नामको घरवारी फर्काउँला) ३

धेरै भयो विदेशमा गाको

(किन हजुर फर्केर नआको) ३

बिर्सियौ कि देशको माटोलाई

(बामे सदैँ हिँडेको बाटोलाई) ३

कति बस्नु विदेशमा रोएर

(ओठको हाँसो आँसुले धोएर) ३

छोडी आउनु विदेशको नोकरी

यही देशमा बोकौंला टोकरी ३

(स्रोतव्यक्ति: संगीता बजगाई, शारदा घिमिरे)

महाँकाल २, मानीखेल

देउसीगीत

भन मेरा भाइ हो	देउसी रे
भन भन भाइ हो	देउसी रे
स्वरमीलाई कन	देउसी रे
ए लोली लोली	देउसी रे
एक्कै बोली	देउसी रे
देउसी रे भन	देउसी रे
भनन भन	देउसी रे
भन मेरा भाइ हो	देउसी रे
स्वरमीलाई कन	देउसी रे
ए है रातो माटो	देउसी रे
चिप्लो बाटो	देउसी रे
लड्दै पढ्दै	देउसी रे
ए देउसी रे खेल्ल	देउसी रे
आएका हामी	देउसी रे
ए यो घर कत्रो	देउसी रे
सिँहदरबार जत्रो	देउसी रे
यो आँगन कत्रो	देउसी रे
टुँडिखेल जत्रो	देउसी रे
देख्यौ त भाइ हो	देउसी रे
ए देख्यौ त भाइ हो	देउसी रे
ए को कति खान्छौ	देउसी रे
म मागी दिउँला	देउसी रे
राताराता	देउसी रे

सेलबाबर ताता देउसी रे
खउला नि भाइ हो देउसी रे
को कति खान्छौ देउसी रे
मै मागी दिउँला देउसी रे
ए है यहाँ मात्रै हैन देउसी रे
दुम्जा वारी देउसी रे
दुम्जा पारी देउसी रे
जानैपछ देउसी रे
ए भन मेरा भाइ हो देउसी रे
ए आशिष दिउँ दिउँ देउसी रे
ए अहिले आउँदा देउसी रे
ए है काठको ठेलो देउसी रे
ए आघौँ आउँदा देउसी रे
चाँदीको ठेलो देउसी रे
होइजाओस् देउसी रे
परगाउँ आउँदा देउसी रे
सुनको ठेलो भइजाओस् देउसी रे

(स्रोतव्यक्ति: शिव घिमिरे तथा अन्य)

महाँकाल ३, गोटीखेल

चौथो परिच्छेद

ललितपुर महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१ ललितपुर महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण

ललितपुरका ग्रामीण क्षेत्रमा पर्ने महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको संरचना पक्षलाई हेर्दा मूलतः आन्तरिक र बाह्य संरचनालाई हुनुपर्छ । यहाँ प्रचलित लोकगीत विभिन्न प्रकारका भएकाले तिनको आन्तरिक भाव र बाह्य संरचना पनि फरकफरक देखिन्छ । बाह्य संरचनालाई हेर्दा एक अनुच्छेदमा दसई पङ्क्तिसम्म रहेका देखिन्छन् भने स्थायी र अन्तरासमेतको संयोजन रहेको पाइन्छ । यहाँ पर्वगीत, खैजडी, भजन, तामाङ् शेलो, देउसी भैलो, रत्यौली लगायतका विभिन्न गीतहरू प्रचलनमा रहेका छन् । यहाँ व्रत तथा उत्सव सम्बन्धी गीत, पर्वगीत, बालगीत, संस्कारगीत, श्रमगीत, विविधगीत गरी ६ भागमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

४.२ ललितपुर महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको विश्लेषण

महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित पर्वगीत, खैजडीगीत, पर्वगीत लगाएत विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरूको प्रचलन रहेको पाइएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा सङ्कलित गीतलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

४.२.१ व्रत तथा उत्सवसम्बन्धी गीत

विभिन्न चाडपर्व, उत्सव, बार, तिथि, आदिलाई आधार बनाएर भगवान्को नाममा व्रत बस्ने चलन परम्परा देखि नै रहेको छ । हरिसयनी एकादशी, बालाचतुर्दशी, रामनवमी, कृष्णाजन्माष्टमी आदि उत्सवहरूमा भगवान्को विरगाथा गाइन्छ ।

४.२.१.१ भजनकीर्तन

भक्तिभाव पोख्ने खालका गीत भजनकीर्तन हुन् । भगवान्सँग सम्बन्धित हुने यस्ता भजनमा कृष्णचरित्र, रामचरित्र, ध्रुवचरित्र तथा विभिन्न धार्मिक ग्रन्थका कथावस्तुलाई आधार मानेर गाइन्छ । महाँकाल गाउँपालिकामा श्रीकृष्ण जन्माष्टमीको अवसरमा पूजाआजा गर्दा मनोरञ्जनका लागि गाइएको यस गीतमा श्रीकृष्ण भगवान्को महिमा अभिव्यक्ति

भएका छन् । विगतमा भगवान्को लिलालाई भजनका रूपमा गाइने गरेको भए पनि हाल गीतको रूपमा भाका हालेर गाइने गरेको पाइन्छ । यस क्षेत्रमा गाइने भजन कीर्तनको नमूना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

काले कृष्ण निरमोहीको कुरै नसुनाऊ

मलाई बोलि नसुनाऊ

काले कृष्ण निरमोहीको कुरै नसुनाऊ

मलाई बोली नसुनाऊ

काले कृष्ण निरमोहीको कुरै नसुनाऊ

मलाई बोली नसुनाऊ

४.२.१.२ खैँजडी भजन

खैँजडी भजन गाउँदा एकजना मूल भट्याउने व्यक्ति हुन्छ र अरु सामूहिक रूपमा पंक्तिवद्ध भई नाच्ने समेत ठाउँ पुग्ने गरी उभिएका हुन्छन् । नेपाली समाजमा पूजापाठ, ब्रत-पर्व, उत्सव आदिमा बाह्रै महिना जुनसुकै लोकगीतको रूपमा मुख परम्परामा गाउँदै आएको यो भजन गाउँदा खैँजडी, डम्फू, मुजुरा आदि बाजाहरूको साथमा गाइने चलन छ । पौराणिक कथालाई आधार मानेर श्रीराम, श्रीकृष्ण, भगवान् शिवशंकर आदिको लिला चरित्रलाई विषयवस्तु बनाई मूल व्यक्तिले कथा भट्याउँछ र चुटका छोड्छ । चुटका छोडेपछि वरिपरि गाउँन बसेका मानिसहरूले खैँजडी र अन्य बाद्यवादनका सामग्री बजाई एकैचोटी गाउँछन् । त्यसपछि बीचमा गेडा हाले काम सोही भट्याउने व्यक्तिले गर्छ अनि वरिपरि बसेका सबैले लयवद्ध ढंगले राग हालेर बीच बीचमा थेंगोको समेत प्रयोग गरी गाउँछन् । यसमा भट्याउने व्यक्तिले नारायण भन्छ अनि साथ दिनेहरूले सामूहिक स्वरमा हरिहरि भन्दै राम राम भन्दै सामूहिक गायनको एउटा चरण पूरा हुन्छ तर भट्याउने व्यक्तिको लयात्मक गीतिकथा भने टुङ्गिएको हुँदैन । यसमा अनिश्चित संख्यामा अक्षर रहन्छन् । विगतको समयमा खैँजडी भजन बुढापाकाहरूमा खुबै प्रचलित मौकिलताको प्रस्तुती हुने भजन भए पनि अहिले नयाँ पुस्ताहरूमा हस्तान्तरण हुन नसक्नाले यो भजनको लोप हुँदै गएको छ । महाकाल गाउँपालिका वडा नं. ३ गोटिखेलमा महाशिवरात्रीको पावन

अवसरमा वैतरणी धाममा शिवपूजाको अवसरमा गाइएको भजनको एउटा नमूना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

भट्याउने : नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम लीला भनौकी

भट्याउने : भगवान् शंकरले दिएको वरदानले मेरो बल थामिसक्नु भएन, कोसँग गएर जुध्नु, कस्ले मेरो बलको तागतसँग जुध्ला, मेरो बलसँग जुध्ने को होला भनेर । नारायण

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम लाग्यो खोज्नलाई

भट्याउने : ए ! लाग्यो खोज्नलाई

गाउँने सबै : ए ! वरिपरि लाग्यो खोज्नलाई, हरे राम, लाग्यो खोज्नलाई कहाँ छ भनी वडासुरले लाग्यो खोज्नलाई । राम, राम, राम, राम

भट्याउने : शंकर स्वामी भोलानाथले दिएको वरदान आज म भक्त भएको हुनाले मैले संसारको सबैभन्दा बलियो वरदान पाएँ अब मेरो बल जाँचनलाई खोजी गरौं भन्दा वडासुर आउने वित्तिकै केही लड्न सुर गर्दैनन् किन भने भगवानले वरदान दिएको छ । भगवान्को वरदानको अगाडि हाम्रो केही लाग्दैन भनेर जुध्ने मान्छे नपाएर वडासुर कहिले पहरामा गएर ठोक्कियो त कहिले रुखमा ठोक्किन पुग्यो । हे प्रभु ! हजुरले दिएको वरदान मैले जुध्न नपाएपछि के काम भनेर भगवान शंकर कहाँ गएर भन्न लाग्यो । राजा वडासुरले के भन्न लाग्यो भने, नारायण ।

गाउँने सबै : हरि हरि ! राम, राम, राम, राम

४.३ पर्वगीत

नेपाली समाजमा विभिन्न चाडपर्वका अवसरमा गाइने गीतहरू नै पर्वगीत हुन् । देउसी, भैलो, तीज, फागु, आदि पर्वगीत हुन् । हरेक जातिले आ-आफ्नो परम्पराअनुसार मनाउने विभिन्न पर्व र उत्सवहरूमा यस्ता गीतहरू गाउने चलन छ । कामको थकानलाई विर्सिएर मनोरन्जनका लागि गाइने पर्वगीतले ग्रागीण परिवेशलाई निकै प्रभाव पारेका छन् ।

४.३.१ भैलोगीत

भैलो गीत विशेषतः तिहारको औंसीको दिन लक्ष्मीपूजा गरेपछि रात्रिको समयमा गाइन्छ । नेपाली जनजीवनको मौकिलता भल्किने भैलो गीत नेपाल अधिराज्यभर हर्ष, उल्लासका साथ गाइन्छ । महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित विभिन्न लोकगीत मध्ये भैलो गीत अत्यधिक मात्रामा गाइएको देखिन्छ । महिलाहरूको सामूहिक स्वरमा गाईने भैलो गीतले कार्तिक दानको सुरुवाती भएको जानकारी दिन्छ । भैलिनीहरूले आफू आएको जानकारी भैलोबाटै भन्छन् । परम्परागत रूपमा राजा बलिले कार्तिकको महिनामा भिक्षा माग्न आइमाईहरूलाई पठाएको सन्दर्भले भैलो खेल भैलिनी आएका र भैलो खेल्दै पूर्वदेखि पश्चिमसम्म पुग्ने संकेत गर्दछन् । भैलिनीहरू आएपछि घरधनीले उनीहरूलाई नाड्लामा धान, चामल, सेलरोटी, फलफुल र दक्षिणा दिएपछि भैलिनीहरूले घरधनीलाई मुरीमुरी आशिर्वाद दिएर अर्को घरतर्फ लाग्दछन् । यस्ता यस्ता मौलिक संस्कारको संरक्षण गर्नका लागि सामूहिक रूपमा रात्रीको समयमा गाइएको भैलो गीतको एउटा नमूना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

सुनै क्यार सुवार

रूपै क्यार दुवार

भिलिभिलि ताराले

घुरुक्क देलो उघार

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

हरियो गोबरले लिपेको

लक्ष्मी पूजा गरेको

हामी त्यसै आएनौं

बलि राजाले पठाए

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

हामी सधैं आउँदैनौं

भिजो भर्को लाउँदैनौं

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

यो औंसीको रातमा

बत्ति छैन साथमा

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

वर्ष दिनको चाड

हामीलाई लाग्यो रहर

हे औंसी बारो गाई तिहारो भैलो

छाना भरी फर्सी

भाइटीका पर्सि

४.३.२ देउसीगीत

यो गीत तिहारमा गाइन्छ । गोवर्द्धन पूजा गरेपछि लोग्ने मानिसहरूले घर घरमा घुमेर देउसेहरूले देउसी गाउँछन् । पौराणिक कथा वस्तुलाई लयवद्ध बनाउँदै एक जनाले भट्याउने र अरुले स्वरवद्ध रूपमा 'देउसी रे' भन्ने गर्दछन् । देउसेहरूले आफू आएको सूचना घरधनीलाई दिएपछि घर धनिले फूलपाती, सेलरोटी, चामल, भेटी राखेर दिएपछि नेउसेहरूले आशिष दिएर अर्को घरतिर जान्छन् । साँस्कृतिक महत्वलाई जीवन्त राख्ने देउसी गीत विगतमा भन्दा हाल मौलिकताको लोप हुँदै गएको बुढापाकाहरूको भनाई छ ।

भन मेरा भाइ हो देउसी रे

भन भन भाइ हो देउसी रे

स्वरमीलाई कन देउसी रे

ए लोली लोली देउसी रे

एक्कै बोली देउसी रे

देउसी रे भन देउसी रे

भनन भन देउसी रे

भन मेरा भाइ हो देउसी रे

स्वरमीलाई कन	देउसी रे
ए है रातो माटो	देउसी रे
चिप्लो बाटो	देउसी रे

४.४ बालगीत

बालकहरूको मनोरञ्जनका लागि गाइने लोकगीतलाई बालगीत भनिन्छ । यस्ता बालगीत एकातर्फ बालकलाई खुसी तुल्याउनका लागि तिनका आमा-दिदीहरूले गाउँछन् भने अर्कातिर स्वयं बालबालिकाहरूले सामूहिक रूपमा भेला भएर गाउँछन् । यस्ता बाल गीतले बालबालिकाको मातृ भाषाको विकासमा सहयोग गर्दछ । बालगीतले बालबालिकाको सामाजिक र संवेगात्मक पक्षको विकास गराउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । यहाँ प्रचलित बालगीतका केही नमूनाहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

ताराबाजी लै लै
मामा आए घोडा
माइजु आइन् डोली
पापा ल्याइन् सोली

४.५ श्रमगीत

शारिरीक श्रम गर्दा गाइने गीतलाई श्रमगीत भनिन्छ । उकाली ओराली, वनपाखा, मेलापात, रोपाइँ, मकै गोड्ने, दाँई लगाउने जस्ता विभिन्न काम गर्दा श्रमगीत गाइन्छ । श्रमगीत विभिन्न भाका र लयमा गाउन मिल्छ ।

४.५.१ असारगीत

यो गीत प्रायः बाह्रै महिना गाइने गीत हो । ललितपुरको ग्रामीण क्षेत्र भनेर चिनिने महाकाल गाउँपालिकामा रोपाइँ, मकै गोड्ने, धान, कोदो गोड्ने समयमा दोहोरी वा एकल सामूहिक रूपमा यो गीत गाइन्छ । बाद्यवादनबिना गाइने यो गीत विगतमा भन्दा हाल मौलिकता हराउँदै गएको पाइन्छ । कहीं कतै अहिले पनि यो गीत गाउने गरेको पाइन्छ । रोपाइँको सन्दर्भमा गाइएको एउटा असार गीतको नमूना तल प्रस्तुत गरिएको छ :

सुन सानु माया कदमको छाया तिहुन मीठो कराईको
नमाने र लाज भन्नै पच्यो आज तिहुन मीठो कराईको
फर्पिडको बाटो चुरोट खाँदै खाँदै दर्शन दक्षिणकालिको
हुङ्गाको सिली दिदी बहिनी मिली दर्शन दक्षिणकालिको
असारै मासको भारी राम्रो घाँसको पाते राम्रो गोगनको
मायाले पनि देखेऊ होला त नी पातै राम्रो गोगनको

४.६ संस्कारगीत

मानिसको जन्देखि मृत्युसम्म विभिन्न संस्कार हुन्छन् । जात अनुसार संस्कार पनि फरकफरक हुन्छ । जन्म, मृत्यु, न्वारान, पास्नी, छैंटी, व्रतबन्ध, गुन्यौचोलो, विवाह आदि संस्कार गर्दा माँगल, सगुन, स्तुती, रत्यौली आदि गाइने प्रचलन रहेको छ ।

४.६.१ रत्यौलीगीत

पुरुषको विवाहको दिन दुलाहा अन्माएर उसलाई दुलहीको घरमा लगेपछि दुलाहाको घरमा आईमाईहरू भेला भएर रातभर नाँचगान मनोरञ्जन गर्ने गीतलाई रत्यौली गीत भनिन्छ । 'रति लीला' शब्दको अपभ्रंशबाट निर्मित 'रत्यौली' शब्दको अर्थ रति क्रिडाको अनुकरण गर्नु हो भन्ने तर्क राखेको पाइन्छ । रातमा गाइने भएर नै यस्ता गीतको नाम रत्यौली भएको हो । 'रात' मूल शब्दमा 'उली' 'उउली' र 'यौली' प्रत्यय लागेर 'रतेली', 'रतेउली', र 'रत्यौली' शब्दको निर्माण भएको देखिन्छ (चूडामणि बन्धु, २०५८) । हिजो आज विवाहको अवसरमा गाइने रत्यौली गीत रातको समयमा भन्दा दिउँसोको समयमा गाइने प्रचलन बढेको छ । मौकिलता भन्दा आधुनिकतातिर गएको पाइन्छ । विवाहको अवसरमा गाइएको रत्यौली गीतको एउटा नमूना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

आउन वर चाइनी जो नहोऊन पर

(तिम्रो मछु मेरो पो को छर)२

(माइती मोरड चाइनीजो घर यतै सारौ घरवार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

गाउनीले चाइनी जो सरर गाईदेऊ

नगाउनीले थपडी बभाई देऊ

(माइती मोरङ चाइनीजो घर यतै सारौ घरबार जोडौं दुई मुटु एक पारौं)२

एउटा चुरोट दिन्छन कि मागन

सुन्य भयो बेहुलाको आँगन

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

एउटा चुरोट खाउँ कति जना

राख बरु सधैंलाई सम्भना

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

दुलही नानी क्या भाग्यमानी

कति राम्रो घर केटो खान्दानी

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

धन सम्पत्ति छ हेर पूरा

नपुगेमा थप्दिन्छन् ससुरा

(हातमा घडी कहाँ होला किनेको बोलाउँ भने छैन है चिनेको)३

४.७ विविधगीत

लोकगीत, सामाजिक चालचलन, धर्म संस्कृति परम्परा अनुसार विभिन्न खालका हुन्छन् । कुनै लोकगीतमा केटा र केटीको सवाल जवाफको प्रस्तुती पाइन्छ भने कुनै लोकगीतमा महिलाले पढ्न नपाएर अन्धकार जीवन बिताउनु परेको भाव पोखिएको हुन्छ । साहुको ऋण तिर्न विदेश गएर दुःख भएको कुरालाई पनि गीत मार्फत् नै व्यक्त गरिन्छ ।

४.७.१ छोरीले पढ्न नपाई दुःखी भएको गीत

यस गीतमा ग्रामीण भेगमा रहेका महिलाहरुले पढ्न नपाई रातदिन काममा खटिनुपर्ने कुरा व्यक्त भएका छन् । अशिक्षित भएका कारण जीवन बिताउन कठिन भएको र पुर्खाले चलाएको नियमप्रति आक्रोश व्यक्त गर्दै आफ्नो विरह मनका भावहरु पोखिएका छन् । छोरा र छोरीमा गरिने असमान व्यवहारले अर्काको घरमा अन्धकारमय जीवन बिताउन बाध्य भएको कुरा व्यक्त भएको गीतको नमुना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

बिन्ती गर्छु यी दुवै हातले

सरस्वती जपेर तिम्रो नाउँ
हाँसी-खेली यस्तैमा मर्न पाऊ
छैटौं दिनमा लेख नि भावी
कस्तो दिनमा जन्मेछु अभागी
हारेको कर्म छ दाइ मेरो
चिताएको पुग्दैन केही कुरो
अब मैले के गरी खानी
क भनेको अक्षरै नजानी
दाजुभाई क्याम्पसको ओरालो
म छोरीलाई कुटो र कोदालो
मैले डाँडो कोटसी सरक्क
सबैलाई हुनेछ फराक
बाबा भन्ने छोरीलाई दाइजो
घरमा भन्ने फर्केर नआइजो
हिँड्दा-हिँड्दै बाटोमा भीर पच्यो
यो कलिलो उमेरमा पीर पच्यो

४.७.२ पति मुग्लान पसेको पत्नीको कारुणिक गीत

यस गीतमा निम्न वर्गीय ग्रामीण समाजको चित्रण गरिएको छ । पति विदेशीको पाहुना भन्दा आफुलाई जीवन बिताउन किठन भएको भाव यस गीतमा पाइन्छ । साहुको ऋण तिर्न नसकेर विदेशिएको लग्ने घरमा नआउँदै घर खेत नै साहुको नाममा गरिसकेकाले भविष्यमा बस्ने ठाउँ समेत नहुने परिवेशलाई यथार्थ चित्रण गरिएको छ । विदेशमा बसेर

बामे सरेको बाटोलाई भुल्नु हुँदैन वरु आफ्नै हुनेको टोकरी बोकेर पनि जीवनयापन गर्न सकिन्छ भन्ने देशभक्तिपूर्ण भावना पोखिएको गीतलाई यहाँ नमूना प्रस्तुत गरिएको छ ।

विदेशीको बनेर पाहुना

(गारो भयो जिन्दगी बिताउन) ३

साहुको ऋणले लाग्दैन निद्रा

(सिरानीमा आँसुको बलिन्द्रा) ३

घरखेत भै सक्यो साहुको नाउ

(भविष्यमा हुँदैन बस्ने ठाउँ) ३

परिच्छेद पाँच

सारांश र निष्कर्ष

५.१ सारांश

प्रस्तुत अध्ययन पत्रलाई पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । ती परिच्छेदमध्ये पहिलो परिच्छेदमा विषयपरिचय, लोकगीतको परिचय र परिभाषा, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, अध्ययनको औचित्य, अध्ययन विधि, अध्ययनको सिमाङ्कन र अध्ययनपत्रको रूपरेखा राखिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको दोस्रो परिच्छेदमा ललितपुराको महाँकाल गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्था, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, धार्मिक अवस्था, शैक्षिक अवस्थाको उल्लेख गरिएको छ ।

अध्ययनपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा ललितपुरको महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन गरिएको छ ।

चौथो परिच्छेदमा सङ्कलन गरिएका गीतहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ । यस परिच्छेदमा व्रत तथा उत्सव सम्बन्धी गीत, पर्वगीत, बालगीत, श्रमगीत, संस्कारगीत र विविधगीत गरी ६ भागमा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययनपत्रको पाँचौँ परिच्छेदमा सारांश र निष्कर्ष उल्लेख गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

ललितपुर जिल्लाको दक्षिण भागमा पर्ने महाँकाल गाउँपालिका नितान्त ग्रामीण क्षेत्रमा पर्दछ । लोकसंस्कृतिका दृष्टिले धनी मानिएको यस गाउँपालिका साहित्य क्षेत्रमा समेत आफ्नो स्थान ओगट्न सफल भइसकेको छ । यहाँ आफ्नै प्रकारको मौलिक सभ्यता र संस्कृति रहेको कुरा ऐतिहासिक तथ्यबाट पनि पुष्टि हुन्छ । राष्ट्रभाषा नेपालीलाई मातृभाषाका रूपमा बोल्ने यस क्षेत्रमा ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, तामाङ लगायतका विभिन्न जातजातिको बसोबास रहेको छ । यी विविध जातजातिको बसोबास भए तापनि प्रायः एउटै प्रकारको सभ्यता र साँस्कृतिक परम्परा यस क्षेत्रमा रहेको देखिन्छ । यही लोकसंस्कृतिमा

हुर्किएका लोकलयमा आधारित साभा अभिव्यक्तिले लोकहृदयको अन्तरकरणमा रहेका विभिन्न भावनाहरू छाल बनेर लयात्मक रूपमा प्रस्तुत हुँदा लोकजीवनका आँसो-हाँसो, हर्ष-विस्मात्, प्रेम-विरह, सुख-दुःखका विभिन्न पक्ष लोकगीत बनेर गुञ्जेका हुन्छन् । लोकगीत मौखिक र श्रुतिपरम्परामा एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा अनि एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सदैँ विकसित र परिमार्जित हुँदै जीवित रहँदै आएका छन् । लोकगीतको विकास लिखित रूपमा नभई मौखिक रूपमा भएको हो । कुनै पनि लोक गायकले गाएको गीतलाई लिपिबद्ध गर्न सकिएला तर काव्यजस्तो सृजना गरिएको हुँदैन । अलिखित रूपमा प्रचलित लोकगीतमा अधिकांश जनसाधारणको मानसले ठाउँ ओगटेको हुन्छ । लोकगीतहरू भावुक हृदयको ढुकढुकीबाट कुनै घटना वा प्रसङ्ग अनुसार सहज र स्वस्फूर्त रूपमा मुटु रसाउँदै छचल्किन्छन् र संगीतमय बनेर तरङ्गका छालहरू उकाली-ओराली, वनपाखा, चाडपर्व, देउराली-भञ्ज्याडहरूमा गुञ्जिन थाल्छन् । लोकगीतको सम्बन्ध साँस्कृतिक परम्परा, पौराणिक मान्यता आदिसँग रहेको पाइन्छ । आफ्नो संस्कृति र संस्कारको पहिचानका लागि अभिव्यक्तिको माध्यम लोकगीत बनेको छ । लोकगीतका अभिव्यक्तिमा सामाजिक संरचना, आर्थिक परिस्थिति, भौगोलिक अवस्था, धार्मिक संस्कार आदि पक्ष समेटिएको समाजको प्रतिबिम्ब पाइन्छ । मौखिक परम्परा, सामूहिक भाव, प्राकृतिक चित्रण, लयात्मक अभिव्यक्ति जस्ता विशेषता बोकेको लोकगीत आनन्दको अनुभव लिन, अनुष्ठानहरूको सम्पादन गर्न, समसामयिक लोकजीवनको अभिव्यक्ति गर्न प्रयोजनका लागि मनोरञ्जनको माध्यम बनेको छ ।

लोकगीतहरूमा विभिन्न विम्ब प्रतिकको प्रयोग भएको पाइन्छ । लेकबेसी, देउराली, चौतारा, तारा, पाथी, सूर्य जस्ता विम्ब प्रतिक र विभिन्न थैगो र पुनरावृत्तिको प्रयोगले लोकगीतलाई संगीतमय बनाउँछ । महाँकाल गाउँपालिकाका कतिपय गीतहरू लोप भैसकेका अवसथमा छन् भने कतिपय चलन चल्तीमा रहिरहेको देखिन्छ । कतिपय लोकगीतहरू बाद्यवादनका साधनविना नै गाउँन मिल्ने शुद्ध गीत पाइयो भने कतिपय बाद्यवादनविना गाउँनुको अर्थ नभएको पाइयो । बाद्यवान विना गाउँले गीतहरले वनपाखालाई गुञ्जयमान बनाउँछ ।

ललितपुरको ग्रामीण क्षेत्रमा पर्ने महाँकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतहरूका आफ्नै प्रकारका मौलिक विशेषता देखा पर्दछन् । यहाँका अधिकांश लोकगीतमा यहाँको भू-

धरातलको चित्रात्मक स्वरूप प्रकट भएको पाइन्छ । पहाडी भेगका बन-पाखा, उकाली-ओराली, देउराली-भञ्ज्याङ्का चित्रात्मक अभिव्यक्ति गीतमा भएकाले यहाँको लोकजीवन कठोर भू-धरातलमा उभिएर आफ्नो पौरख देखाउन सक्षम छन् भन्ने कुरा लोकगीतका माध्यमबाट व्यक्त भएको पाइन्छ । साँस्कृतिक परम्परालाई जीवन्त राख्न र आध्यात्मिक संस्कारको संरक्षण गर्नका लागि पनि यहाँका लोकगीतले विशेष योगदान पुऱ्याउँदै आएका छन् । भैलो, देउसी, असारे गीत, खैँजडी भजन आदि गीतहरले त्यस क्षेत्रमा प्रचलित चाडपर्वहरूको स्मरण र श्रमजीवी वर्गको पहिचान गराउँछन् भन् विवाह र धार्मिक संस्कारमा गाईने रत्यौली र भजन कृतनले परम्परागत संस्कारको प्रतिनिधित्व गर्दछ । तामाड शेलो जस्तो लोकगीतले जातिगत विधिवताको परिचय देखाउँछ । लोकगीत लोकजीवनको साभा अभिव्यक्ति भएकाले लोकगीतका सर्जकलाई कुनै पनि शाक्स्त्रीय नियमको ज्ञान हुँदैन । छोरीले पढ्न नपाएको पीडा र वेदना पोख्दै छोरा सरह हुन नसकेको वाध्यता र विवशतालाई जीवनका तितामीठा अनुभूतिद्वारा पुरानो संस्कारलाई अर्को जुनीमा भए पनि फालेर नयाँ युगको थालनी गर्ने स्वरलाई लोकगीतमा पोख्छन् ।

संरचनाका दृष्टिले यहाँका लोकगीतका प्रत्येक पङ्क्तिमा रहेका अक्षरको अनुपातको संख्या भने समरूपका छैनन् । किनभने लोकगायकले गीत गाउँदा लय तान्नु पर्ने र बीचमै विश्राम गर्नु पर्नाले गतिका प्रत्येक पङ्क्तिमा छन्दबद्ध हुँदैन । लोक जीवनले भोगेका वास्तविक जीवन नै यहाँका लोकगीतका विषयवस्तु हुन् । गीतमा गायकको कल्पना शक्तिको प्रयोग भए पनि उसले देखेका र भोगेका सामाजिक धरातललाई विसरेको हुँदैन । सामाजिक पक्षबाट हेर्दा यहाँ गाईने लोकगीतमा यहाँको रहन-सहन, भेषभूषा, भाषा-संस्कृति, चाडपर्व, आदिको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । यहाँका लोकगीतमा लोक गायकले गीतको माध्यमबाट कुनै न कुनै सन्देश दिएका हुन्छन् । आफ्नो जाति, धर्म, संस्कृति र परम्परालाई जीवन्त राख्नु पर्ने सन्देश गीतमा व्यक्त भएका छन् । त्यसैगरी भाका, थेगो, पुनरावृत्ति, चरण, पङ्क्ति जस्ता गीतितत्वहरू यहाँ प्रचलित लोकगीतमा पाउन सकिन्छ । यहाँका लोकगीतमा गायकले सृजनाका क्रममा कला पक्ष र साहित्यिक पक्षलाई ध्यान नदिएको भए पनि रस, अलंकार, छन्द, बिम्ब र चमत्कारपूर्ण भाषाशैलीको प्रयोग पर्याप्त मात्रामा भएको देखिन्छ । लोकगीतमा यस्ता काव्यात्मक तत्वहरू लोकगायकले प्रयासपूर्ण तरिकाले प्रस्तुत नगरिकन सहज र स्वस्फूर्त रूपमा गीतमा आएका हुन् । लोकगीतमा आएका काव्यात्मक गुणले लोकगीतको श्रवण माधुर्य र रसानुभूत भएको पाइन्छ । गीतलाई विभिन्न लयमा

गाउँनका लागि बीच बीचमा प्रयोग भएका थेगो र पुनरावृत्तिले गीतमा थप रोचकता थपेको छ । यिनै काव्यमय गुणले गर्दा यहाँका लोकगीत चिरस्थायी बन्न पुगेका छन् ।

निष्कर्षमा भन्दा दक्षिण ललितपुरको भू-भाग भनेर चिनिने महाकाल गाउँपालिकामा प्रचलित लोकगीतको अहिलेसम्मको अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भने यस क्षेत्रमा गाइने लोकगीतहरूले यहाँको लोक परम्परालाई जोगाई राख्न सहयोग पुगेको देखिन्छ । यहाँ गाइएका लोकगीतले नेपाली साहित्यको ढुकुटी भर्ने काममा पनि सहयोग पुग्ने देखिन्छ । विभिन्न लय र भाकामा गाइने लोकगीत यस गाउँपाकिलाको मात्रै पहिचान नभएर सिङ्गो नेपालको पनि पहिचान बनाउन यसको संरक्षण गर्न अति आवश्यक देखिन्छ ।

सन्दर्भ-सूची

अधिकारी, नारायणप्रसाद, *स्याङ्जाली लोकगीतको सङ्कलन र विश्लेषण*, अप्रकाशित
स्नातकोत्तर शोध-पत्र, त्रि.वि. २०४३ ।

अधिकारी, टीकाराम, *प्यूठान जिल्लाको सारी क्षेत्रमा प्रचलित लोक गीतको अध्ययन*,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. २०७३ ।

तिमल्लिसना, डम्बर बहादुर, *काभ्रे जिल्लाको बेथानचोकक्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन*,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. २०७४ ।

थापा, दिनबहादुर, *गलकोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक गीतहरूको सर्वेक्षण र अध्ययन*,
अप्रकाशित, स्नातकोत्तर शोध-पत्र, त्रि.वि. २०५० ।

बन्धु, चूडामणि, *नेपाली लोक साहित्य*, काठमाडौं : एकता बुक्स २०५८ ।

भण्डारी, दिक्पाल, *काठमाडौं जिल्लाको गोकर्णेश्वर क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको अध्ययन*,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. २०७४ ।